

Pavao Ritter Vitezović:

Lexicon Latino-Illyricum.

Svezak treći. Hrvatsko-latinski rječnik. Priredile i pogovor napisale Nada Vajs i Zrnka Meštrović. Zagreb, ArTresor naklada i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2009., 1422 str.

Pavao Ritter Vitezović (1652. – 1713.) bio je jedan od onih hrvatskih kulturnih i javnih djelatnika koji su, na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće, shvatili važnost uređenoga nacionalnog jezika za funkcioniranje nacionalnoga hrvatskog bića, kao i za njegov opstanak, pa je u skladu s tim nastojao stvoriti – stoljeće i pol prije iliraca – takav grafijski sustav u kojem bi se svaki hrvatski glas (fonem) uvijek bilježio istim i samo jednim grafijskim znakom (slovom), a također je sastavio i veliki rječnik hrvatskoga jezika. Unatoč Vitezovićevu jasnom uočavanju bitnih problema, za prihvaćanje njegove grafijske reforme nisu se u njegovo doba bili stekli uvjeti, ali postoji mnogo naznaka da su se tim idejama, barem djelomice, nadahnuli i ilirci. Polazeći od tronarječnosti hrvatskoga jezika, Vitezović je u svoj rječnik unosio riječi i izraze s cijeloga hrvatskoga jezičnog prostora, odnosno iz čakavskoga, štokavskoga i kajkavskoga. Na žalost, ni njegov rječnik nije u razvoju hrvatskoga jezika odigrao onu ulogu koju je po svojim inherentnim kvalitetama mogao odigrati; njegov rječnik, naime, nije ni mogao ostaviti dubljega traga jer je latinsko-hrvatski dio ostao u rukopisu, a hrvatsko-latinski se dio izgubio. Tako su do sada samo rijetki filolozi imali prigode baviti se rukopisom Vitezovićeva latinsko-hrvatskoga dijela rječnika (koji upravo zbog rukopisnog oblika zadaje mnogobrojne probleme), a većina povjesničara hrvatskoga jezika morala se zadovoljiti podatcima iz malobrojnih prikaza i studija.

Autorice, priređivačice Vitezovićeva »Hrvatsko-latinskoga rječnika« – dr. sc. Nada Vajs i dr. sc. Zrnka Meštrović – već su se u nizu studija i članaka bavile jezičnopovijesnim pitanjima koja su povezana s djelovanjem P. Rittera Vitezovića, a posebice s građom iz njegova *Latinsko-hrvatskoga rječnika*, pa je i ovaj najnoviji njihov prinos samo nastavak jedne prilično davno započete djelatnosti. One su, naime, za tisak priredi-

le (pročitale, razriješile dvojbeno mjesto i računalno prepisale) cijeli rukopis Vitezovićeve *Latinsko-hrvatskog rječnika* (u prvom su svesku objavile preslike rukopisa, godine 2000., u drugom će pak svesku, koji je pripremljen za tisak, biti kritički »preispis« suvremenom latinicom, s tim da je latinski tekst kritički priredio Bojan Marotti). Za taj se rječnik inače s pravom mnogi jezikoslovci pitaju zašto je tako dugo ostao u rukopisu i nedostupan javnosti kada pripada važnijim izvorima za poznavanje hrvatskoga rječničkog blaga na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće. Kada su riješile taj osnovni problem, sama se od sebe nametnula mogućnost da se, prema latinsko-hrvatskom dijelu, okretanjem izradi i hrvatsko-latinski rječnik. Može se pretpostaviti da je autorova tehnologija odabira i ispisivanja građe za oba dijela bila približno jednaka, da su oba dijela bila slična opsega, pa je vjerojatno da se takvim okretanjem može restaurirati (ne samo rekonstruirati) glavnina građe iz Vitezovićeve izgubljenoga hrvatsko-latinskoga dijela.

Pri svemu je tome bitno što su autorice istodobno s priređivanjem Vitezovićeve leksičke građe za objavljivanje (ukupno tri sveska), i posebno hrvatsko-latinskoga dijela rječnika, sustavno proučavale ukupan Vitezovićev rad kao i načela kojima se ravnao u razrješavanju jezičnih pitanja. Tako je nastala opsežna studija (objavljena kao uvod u »Hrvatsko-latinski rječnik«: *Pavao Ritter Vitezović — čovjek ispred svojega vremena*, str. V.—XLIII.) koja se temelji na svim relevantnim do sada objavljenim radovima o Vitezoviću i na sustavnoj analizi građe iz »Rječnika« koji su priredile za tisak. U toj studiji autorice su dale sveobuhvatan prikaz Vitezovića rada, posebno pak njegova prinosa hrvatskoj leksikografiji i razradbi ideje o »općem« hrvatskom pisanom jeziku (»hrvatskom standardu« prije standarda). Svojim analizama osvijetlile su niz pitanja koja se tiču Vitezovićeve mjesta u povijesti jezika XVIII. stoljeća kao i odnosa jezikoslovaca, filologa i književnika XVIII. i XIX. stoljeća prema Vitezoviću. Studija započinje sažetim Vitezovićevim životopisom, dakako ponajprije sa stajališta jezične povijesti. Nakon toga se sažeto razmatra Vitezovićevo bavljenje jezičnim pitanjima, posebice pak pitanjima hrvatskoga jezika. Također je sintetički prikazan i Vitezovićev odnos prema jeziku u njegovu »Rječniku«, s posebnim razmatranjem njegove koncepcije tronarječnosti. Vrlo su pomno (koliko mi dopušta moje poznavanje te problematike, rekao bih: prvi put iscrpno i sustavno) izložena načela Vitezovićevih grafijskih rješenja, a čini mi se da su autorice nedvojbeno dokazale kako ilirci Vitezoviću duguju mnogo više nego se obično mislilo, i mnogo više nego se itko do sada usudio pretpostaviti. Taj dio studije znatno mijenja i Vitezovićovo mjesto u povijesti hrvatskoga jezika i hrvatskoga jezikoslovlja. Iako je

za svoja rješenja nalazio formalne uzore kod drugih, ona većinom polaze od inherentnih odnosa u hrvatskom glasovlju, odnosno od izvanredne Vitezovićeve intuicije za hrvatsku fonologiju. Grafijskom raščlambom autorice su utvrdile (to su doduše zamjećivali i drugi) da je na osnovni rukopis bio dodan veći broj riječi pa su poseban razdjel posvetile proučavanju tih dodataka. U idućem se razdjelu studira mjesto što ga Vitezovićeve »Rječnik« zauzima u lancu hrvatske leksikografije, da bi se onda izložile osnovne jezične i metajezične značajke Vitezovićeve *Lexicon Latino-Illyricum*, a studija se zaključuje eksplicitnim izlaganjem načela za hrvatsko-latinski obrat toga rječnika. Ta je studija važan pokušaj sintetske ocjene ukupnoga Vitezovićeve jezikoslovnog prinosa.

Pogledajmo sada sam »Latinsko-hrvatski rječnik«. Kada je latinsko-hrvatski dio Vitezovićeve *Rječnika* okrenut u hrvatsko-latinski, postavilo se pitanje prezentacije građe. S obzirom na to da se Vitezović služio grafijom koja se znatno razlikuje od suvremene, abecedni redoslijed nije uređen u skladu s njom, jer bi se velik dio građe u tom slučaju »izgubio« ili, točnije, čitatelj mnoge riječi na odgovarajućim mjestima u abecedi ne bi ni tražio, osim ako nije dobro upućen u Vitezovićeve način pisanja. Priređivačice su zato naslovne riječi članaka »preispisale« u suvremenoj hrvatskoj grafiji, a radi nužne mogućnosti provjere, odmah iza toga, u navedenim primjerima donose tu istu riječ (ili izraz) u Vitezovićevoj izvornoj grafiji: tako se jasno, uočljivo odjeljuje ono što je izvorno Vitezovićevo od onoga što je doneseno u obradbi. Nakon toga se za pojedine nijanse značenja donosi (Vitezovićeve) latinski oblik dotične jedinice. Na jednak se način rješavaju i višečlani izrazi unutar članka, s tom razlikom što se unutar članka najprije navodi Vitezovićeve zapis, a nakon toga zapis u suvremenoj grafiji. Dakako da je uz suvremenu grafiju bilo moguće primijeniti i suvremeni pravopis, pa se tako mjesto *žalosna popivka, žeđomorka zmija* moglo napisati, kao kod Vitezovića, *žalostna popivka, žeđomorka zmia*, ali mi se čini da bi se u tom slučaju rješenja nepotrebno ponavljala, odnosno da dva paralelna zapisa ne bi (svaki za sebe) u dovoljnoj mjeri bila funkcionalna. Načinom zapisivanja kakav su nam autorice (priređivačice) ponudile, vrlo je zorno razlučeno što je vjerno prenošenje Vitezovićeve zapisa (slovo po slovo, znak po znak) što pak odgovarajući interpretirani »preispis«. Preokrenuti Vitezovićeve rječnik sadrži više od 34.000 riječi, a pod svakom se natuknicom nalaze zabilježene sve potvrde u njihovu ukupnom rječničkom okruženju.

Donekle u duhu leksikografske i književne tradicije u gornjoj Hrvatskoj (Belostenec, Ozaljski krug i dr.), a posebice prema vlastitu poimanju tronarječnosti hrvatskoga jezika, Vitezović je, kao rođeni čakavac, u svojo

rječnik unosio također i kajkavsko i štokavsko leksičko blago. Uostalom, i neki Vitezovićeви hrvatski tekstovi pokazuju da je držao potrebnim i mogućim da se u književnom jeziku leksički elementi uzimaju iz svih triju narječja; dapače, ti Vitezovićeви tekstovi i dandanas, nakon gotovo tri stoljeća, zvuče prirodno, razumljivo i svježije svakomu obrazovanom govorniku hrvatskoga jezika. Tako i u njegovu *Rječniku* nalazimo mnogobrojne primjere bilježenja riječi i likova koji se mogu promatrati kao stare potvrde oblicima iz suvremenoga standardnog jezika, dakako pored čakavskih i kajkavskih oblika, s time da su mnogi od tih oblika (kao i neki 'štokavski') danas samo povijesni, bez žive uporabe u jeziku ili u narječjima (*tušća* za *mast*, stari pl. tant. *kolesa* u značenju *kočija*, *kola*, *rabotnica* za *operatrix*, itd.).

Čini mi se da se u ovome obrnutom dijelu daleko jasnije nego u latinsko-hrvatskom uočavaju i Vitezovićeви »afiniteti« za rješenja u gramatici: štokavsko-čakavska rješenja prevladavaju nad kajkavskima, ali i među čakavskima ima vrlo malo onih koja su geografski periferna ili izolirana i jezično udaljena od štokavskih. Mnogi primjeri iz tako priređena *Rječnika* upućuje na to, možemo pretpostaviti, da je Vitezović do zajedničkoga hrvatskog jezika (do »standarda«) namjeravao doći »negativnom selekcijom iz narječja«, odnosno izbjegavajući sve ono što je odviše lokalno, ograničeno na odviše malen prostor ili samo na prostor jednoga narječja, a ističući elemente koji su zajednički trima narječjima, ili pak barem u geografskom smislu riječi središnji. Pritom valja imati na umu da se Vitezović služio i leksikografskim repertoarima nekih svojih preteča, a ujedno i svojim poznavanjem starijih hrvatskih tekstova, osobito književnih. Svi ti elementi koji se daju iščitati iz teksta *Rječnika* morat će se pomno i sustavno proučiti u posebnim studijama i uvjeren sam da ćemo tako doći do novih spoznaja o povijesti hrvatskoga jezika, posebno o nastanku standardnoga jezika. Više od 34.000 hrvatskih riječi (s mnogobrojnim izrazima i uporabnim primjerima) što ih donosi Vitezovićev *Lexicon* (na ukupno 1453 tiskane stranice) oslikavaju leksičko stanje trodijalektne pisane tradicije hrvatskih prostora na kraju XVII. i na početku XVIII. stoljeća, u doba kada je na raznim stranama hrvatskih zemalja već počela sazrijevati misao o potrebi da se mnogobrojni jezični rukavci spoje u jednu maticu, a da se jezičnim ujedinjavanjem navijesti i nacionalno ujedinjenje. Iako se pokazalo da su jezična i filološka snatrenja jedno a politička stvarnost nešto drugo, nema nikakve dvojbe da je projekt hrvatskoga jezičnog ujedinjenja, što je u djelo provedeno polovicom XIX. stoljeća, u glavama vizionara već bio sazrio potkraj XVII. i na početku XVIII. stoljeća, a među tim vizionarima počasnno mjesto pripada upravo Vitezoviću. Bez obzira na to što i tiskanih i rukopisnih značajnih leksikografskih djela u Hrvata ima i prije Vitezovi-

ća, za proučavanje i poznavanje razdoblja u kojem se počinje pripremati hrvatska jezična »obnova« i ujedinjenje, Vitezovićev rad zauzima središnje mjesto, a ponajprije njegov rječnik. S objavljivanjem toga *Rječnika* kroatistika, posebice povijest jezika i standardologija, dobiva prvorazredan i prebogat izvor, ali istodobno i razmjerno čvrsto mjerilo (s kojim se može uspoređivati građa drugih rječnika, ali prema kojoj se može vrjednovati i leksik hrvatskih tekstova XVIII. stoljeća), pa se bez pretjerivanja može reći da je u čisto jezikoslovnom smislu riječi objavljivanje Vitezovićevega rječnika kapitalan događaj u hrvatskoj znanosti i kulturi.

S Vitezovićevim *Hrvatsko-latinskim rječnikom* hrvatsko jezikoslovlje dobiva na uvid jedno od ključnih djela hrvatske leksikografije s početka XVIII. stoljeća, a njegovo će sustavno proučavanje u mnogome promijeniti naše predodžbe ne samo o hrvatskom jeziku kraja XVII. i početka XVIII. stoljeća nego i o razvojnom putu hrvatskoga književnog jezika. Kao što je naznačila i popratna studija, razvoj hrvatskoga književnog jezika bio bi se mogao odvijati bitno drugačije nego što se odvijao da je Vitezovićev rječnik bio objavljen; ali, i opet se može zaključiti iz studije, sva bitna rješenja za jedinstveni nacionalni jezik, koja su Hrvati prihvatili u XIX. stoljeću, u ovom se ili u onom obliku (*mutatis mutandis*) u osnovnim crtama naziru već kod Vitezovića. Zbog svega toga, od prvorazredne je važnosti za hrvatsku jezikoslovnu znanost i hrvatsku kulturu što je ovo djelo objavljeno tiskom. Osim golemoga mara i truda što su ga u taj pothvat uložile (godinama ulagale), valja istaknuti da će način na koji su autorice (priređivačice) pripremile ovu knjigu moći poslužiti kao uzor drugim priređivačima starih hrvatskih rječnika. Objavljivanje Vitezovićevega rječnika upozorava ujedno i na to koliko bi bilo važno što skorije objaviti korpus starih hrvatskih rječnika (kao i objaviti rječnike hrvatskoga jezika ranijih stoljeća) jer se nerijetko, samo s objavljivanjem Vitezovića, najmanje za jedno stoljeće pomiče unatrag prva posvjedočenost nekih hrvatskih riječi za koje se, još uvijek u nekim knjigama, navodi da su prvi put zabilježene u drugom desetljeću XIX. stoljeća.

August Kovačec

